

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 14 februari 2021

Liturgie die blijft

Kees Kok

In 1970 bezochten nog zo'n twee en een half miljoen katholieken in Nederland min of meer regelmatig de kerk. Dat waren er begin 2020 nog hooguit 120.000. Van de verschillende protestantse denominaties, inclusief de recentelijk uit de grond gestampte evangelische megakerken, zijn dat er bij elkaar nog zo'n 250.000.

Volgens allerlei kerkelijke documenten en theologische handboeken zou liturgie de bron en het hoogtepunt van heel het kerkelijk leven zijn. Tot en met de jaren vijftig van de vorige eeuw was het leven van katholieken en protestanten van wieg tot graf inderdaad doordrenkt van 'kerkelijkheid', met de zondagse diensten als hoogtepunt. Maar vandaag is voor veel van de nog praktiserende christenen dat ene uur op de zondagmorgen (of zaterdagavond) ongeveer het enige dat zij aan kerk en geloof besteden.

En nu zitten we met z'n allen thuis, onze liturgische bijeenkomsten zijn al bijna een jaar opgeschort, onze samenzang is tot stilstand gekomen. De een zal dat sterker missen dan de ander. Podcasts kunnen het samenzijn niet vervangen. Maar ook in onze binnenste binnenkamer kunnen we doen waar het in de liturgie altijd ook om draait: de eerste en laatste waarheid overwegen, afwegen tegen de heersende leugen, transparantie en echtheid zoeken tegen inbeelding en hoogmoed. En iedere morgen een nieuw begin.

Daar hebben we gelukkig genoeg liederen voor, om naar te luisteren en om mee te zingen, zachtjes, maar zeker.

De liturgie van de Ekklesia staat in een heel lange liturgiegeschiedenis. Die wil ik nu proberen heel kort te schetsen.

De christelijke liturgie is van Joodse oorsprong. Haar woorddienst - Schriftlezing en -uitleg, voorbede - komt uit de synagoge. Haar eucharistieviering uit de Joodse huiselijke maaltijdviering, in kleine familie- of grotere vriendenkring, zoals dat 'laatste avondmaal'. De Joodse tempeldienst, de liturgie in het huis van JHWH - stond altijd al onder curatele van de gerechtigheid. Want, zo riepen de profeten om het hardst: zonder recht en gerechtigheid gaan offers stinken, krijgen gebeden een luchtje en worden liedjes vals. In die profetische traditie staat ook Jezus als hij de tempel schoonveegt, en als hij zegt dat je je eerst met je broer moet verzoenen voor je met je offer naar het altaar komt. En de eerste Ekklesia van Jeruzalem wordt ons voorgesteld als een gemeenschap waarin de eucharistie, het breken en delen van het brood, direct verbonden is met een eerlijke verdeling van alle bezit, ieder naar behoefte. Maar die profetisch-messiaanse boodschap van Jezus raakt in de vroege kerk al gauw op de achtergrond, zoals vaker het geval. En zijn persoon wordt steeds meer vergoddelijkt en komt centraal te staan; ook de liturgie wordt 'christocentrisch'. De Joodse bijbel wordt als 'Oude Testament' alleen nog gelezen als voorbede van het Nieuwe, als voorspelling van Christus' komst.

Het 'breken van het brood' - avondmaal, eucharistie - verliest zijn huiselijke en sociale maaltijd karakter en is na enkele eeuwen gereduceerd tot een strak gereguleerd ritueel rond brood en wijn, dat alleen door de priester mag worden voltrokken. Rond de vijfde eeuw, als het christendom tot staatskerk is verheven, in de overgang van de Oudheid naar de Middeleeuwen, stukt alle liturgische creativiteit en is er sprake van een ontwikkeling van vrijheid naar formule. De liturgie - vooral de 'mis' - wordt een onveranderlijk, onaantastbaar

ritueel en krijgt een magisch karakter. En om die vuurvaste, magische kern heen groeit, bloeit en woekert gedurende de Middeleeuwen het volle leven van hoog tot laag: van de verfijnde polyfonie, beeldende kunst en kathedralenbouw, tot de talloze volksdevoties. En later woekert ook nog de levendige handel in missen, en in aflaten.

Na de Middeleeuwen proberen de reformatoren weer terug te keren naar en aan te sluiten bij de bijbel. Zij vegen de paapse tempels uit en breken het versteende roomse liturgische bouwwerk grotendeels af. Maar in de rooms-katholieke kerk blijft de middeleeuwse Latijnse liturgie in de kern gehandhaafd en heeft daarna nog vierhonderd jaar standgehouden.

Tot 1959. Dan zet het door paus Johannes XXIII bijeengeroepen Tweede Vaticaans Concilie de liturgievernieuwing als eerste punt op de agenda. Na rijp beraad en heel veel tegenstand wordt de deur voorzichtig opengezet naar het gebruik van de volkstaal in de liturgie, naar een grotere actieve deelname van het kerkvolk en naar een ruimer gebruik van de bijbel. Maar de aanvankelijke euforie wordt al gauw getemperd door pogingen van Rome om de 'schade' die het concilie heeft aangericht, zoveel mogelijk te beperken. Van een diepgaande bijbels-theologische vernieuwing is nauwelijks sprake.

Uit dat tekort, uit de behoefte aan een verstaanbare taal met bijbelse diepgang, en aan beantwoording van onze eigen en eigentijdse vragen, is zestig jaar geleden onder andere onze Ekklesia ontstaan. Eerst voor de katholieke Amsterdamse studenten, maar al gauw ook voor zoekende zielen van verschillende kerkelijke herkomst. We haakten in bij de volkszang van de reformatie en van protestantse leermeesters leerden we de bijbel lezen en wilden we wel eens weten wat daar nu eigenlijk geschreven staat.

In 1964, vlak na het Tweede Vaticaans Concilie, schreef de invloedrijke priester, cultuurfilosoof en theoloog Romano Guardini een brief aan de deelnemers van een congres over liturgievernieuwing, waar hij vanwege zijn hoge leeftijd en zwakke gezondheid niet meer bij kon zijn. Guardini was een groot kenner en liefhebber van de oude Romeinse liturgie. Maar nu vraagt hij zich af 'of die niet zózeer historisch gebonden - antiek, middeleeuws, barok - is dat de hedendaagse mens niet meer in staat is daarin te participeren. Zou men haar misschien niet eerlijkheidshalve helemaal moeten opgeven? Moeten we de bestaande liturgie wel vernieuwen? Is het niet beter te overleggen hoe het vieren zo vorm te geven dat de hedendaagse mens zich daar oprecht in vinden kan; dat de zintuigen erdoor geprikkeld worden; dat de muziek meer is dan louter versiering; *dat gemeenschap iets anders betekent dan het bij elkaar zitten, veel meer solidariteit in het dagelijks bestaan.*' Aldus Guardini.

In de liturgie komt de 'gemeente' bijeen, wij zeggen liever: de ekklesia - dat is: alwie zich geroepen voelt. We komen bijeen als geroepen om even bij elkaar te zitten om 'tezamen te horen', te luisteren naar de oude, richting wijzende woorden van de Thora, maar toch vooral om te worden bewogen, om in beweging te komen en te blijven; om onze zintuigen te laten prikkelen en die woorden zingend ter harte te nemen en te vertalen naar 'solidariteit in het dagelijks bestaan'. Liturgie is beweging, een weg, een demonstratie, opstand, opstanding.

De Ekklesia heeft in de afgelopen zestig jaar een lange weg afgelegd, heel wat huizen achter zich gelaten, heel veel mensen zien komen en gaan. Met hoevelen zullen we nog zijn als de pandemie voorbij is? En gaan we dan de diensten, onze 'vieringen', gewoon hervatten zoals ze waren? Of moeten we ons eerst nog eens grondig bezinnen op die vragen van Guardini:

wat willen wij 'vieren' en hoe kunnen we dat zo vormgeven dat niet alleen wij, maar elke hedendaagse mens - binnen- en buitenkerkelijk, jong en oud - zich daar oprecht in vinden kan; dat de zintuigen erdoor geprikkeld worden; dat de muziek meer is dan louter versiering? Kunnen wij nog een gemeenschap vormen die meer is dan een uur per week bij elkaar zitten, veel meer gericht op solidariteit in het dagelijks bestaan? Hoe kunnen we onze eucharistie - dat 'ritueel van solidariteit' - directer in verband brengen met daadwerkelijke solidariteit? En hoe zal die solidariteit eruit zien in de wereld na corona, als het virus is platgespoten en uitgewoed?

Keert de wereld terug naar het pre-covid tijdperk, terug naar af? Je moet er toch niet aan denken dat we allemaal zo snel mogelijk weer het vliegtuig nemen naar de zon en terugkeren naar ons dagelijks gemiddelde van vijfhonderd kilometer stilstaand of langzaam rijdend verkeer. Dat we verder consumeren tot de zee ons aan de lippen staat en de klimaatvluchtelingen en uitzichtlozen van deze wereld als rivieren onze kant op stromen. Om maar een paar dingen te noemen.

Ach, kwam er voor de verkiezingen maar eindelijk eens een echt debat waarin al die immense vragen onontkoombaar aan de orde worden gesteld en waar wordt opgeroepen om boven alle negenendertig partijen op het stembiljet uit te stijgen en samen een heel andere richting in te slaan.

Daar was en is liturgie voor en daar zal zij altijd voor zijn: om samen te horen naar ware woorden, niet te blijven staren op wat vroeger was, maar zien wat *nu* is en daar vragen bij blijven stellen. Iedere morgen een nieuw begin proberen, deze wereld een beetje anders maken.

Dat kan op den duur natuurlijk geen mens en geen ekklesia alleen. Daarvoor zullen we aansluiting moeten zoeken bij alle mensen van goede wil, van dezelfde richting: de vreedzamen, allen die hongeren en dorsten naar gerechtigheid, in hun eigen naam, of in de Naam van Adonai, van Allah, van die Ene, die wij nog steeds 'Onze Vader' durven noemen. In die richting hopen en bidden wij.